

Tatar Türkçesindeki Arapça Kökenli Kelimelerde Anlam Değişmeleri*

The Semantic Changes of Arabic Words in Tatar Turkish

Fecri YAVI**

Özet

Türklerin İslam dinini benimsemesiyle Türkçeye etki etmeye başlayan Arapça, bu dilden birçok kelimenin Türkçeye yerleşmesine neden olmuştur. Alınan bu kelimeler bazen olduğu gibi kullanılırken bazen de Türkçenin ses özelliklerine göre telaffuzlarında çeşitli değişimler meydana gelmiş ve Türkçenin zengin bir kelime işletim sistemine sahip olmasından kaynaklı kelimeler şekil bakımından Türkçeleştirilmişlerdir. Türklerin sosyal yapıları, zengin kültürleri ve köklü sözlü geleneklerine göre kelimelerin anlamlarında da birtakım değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler, kelimenin kaynak dilden farklı anlamlarda kullanılmasına neden olmuştur. Arapçadan alınan kelimeler tüm Türk lehçelerinde aynı anlamda kullanılmamakta, ifade ettikleri anlam, bir lehçeden diğerine farklılık gösterebilmektedir. Kıpçak Türkçesinin günümüzdeki mirasçılarından ve Kuzeybatı Türk lehçelerinden olan, uzun bir geçmişe ve sağlam bir edebi dile sahip Tatar Türkçesinin söz varlığının aydınlatılabilmesi için başka dillerden yaptığı alıntıların geçirmiş oldukları değişmelerinin ele alınması son derece önemlidir. Bu alıntılar içinde en büyük paya sahip olan Arapça kelimeler, Tatar Türkçesinde çeşitli anlam değişimleri geçirmişlerdir. Bu çalışmada Tatar Türkçesi sözlükleri aracılığıyla Arapça kelimelerin anlam değişimleri üzerinde durulmuştur. Bunun neticesinde 889 Arapça kelimedenden 208'inde anlam değişimi olduğu ve Tatar Türkçesinde anlam değişimine uğrayan Arapça alıntı kelimelerin bu dildeki toplam Arapça kelimelerin % 23,39'unu oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu da demek oluyor ki Tatar Türkçesine geçen Arapça kelimelerin yaklaşık 1/4'ü anlam değişimine uğramıştır.

Anahtar kelimeler: *Kopuz, Tatar Türkçesi, Arapça, anlam değişimleri, söz varlığı, alıntı kelime.*

*Bu makale “Tatar Türkçesindeki Arapça Kökenli Kelimelerde Anlam Değişimleri (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020)” isimli doktora seminerinden türetilmiştir.

**Öğr. Gör., Şırnak Üniversitesi, Türk Dili Bölüm Başkanlığı, fecri.yavi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0323-3841.

Abstract

The Arabic language which began to affect Turkish when the Turks adopted Islam, caused the inclusion of many Arabic words into Turkish. These words were sometimes used as they were and sometimes with various alterations in pronunciations according to the vocal characteristics of Turkish and the words originating from the rich word processing system of Turkish were morphologically turned into Turkish. Some changes also occurred in the meanings of words according to the social structure, rich culture and rooted oral traditions of the Turks. These changes have caused the use of words in meanings different from the source language. The words adapted from Arabic are not used in the same meaning in all Turkish dialects and their meanings can vary from one dialect to another. In order to enlighten the vocabulary of the Tatar Turkish, which is among the present inheritors of the Kipchak Turkish and one of the Northwestern Turkish dialects, and has a rooted history and a solid literary language; it is of prime importance to examine the changes in its quotations from other languages. The Arabic words which have the greatest share among these quotations, have undergone various semantic changes in Tatar Turkish. This study touches upon semantic changes of the Arabic words via Tatar Turkish words. As a consequence, it has been determined that 208 out of 889 Arabic words have undergone a semantic change and the adapted Arabic words undergoing a semantic change in the Tatar Turkish constitute % 23,39 of the total Arabic words in this language. This means that approximately 1/4 of the Arabic words adapted into Tatar Turkish have undergone a semantic change.

Keywords: Tatar Turkish, Arabic, meaning changes, vocabulary, quotation words.

İnançla beraber Türkçeye etki etmeye başlayan Arapça, önceleri sadece dinî terimlerin dile yerleşmesine neden olurken zamanla Türkler ve Araplar arasında inançtan kaynaklanan bir yakınlığın olması ve Anadolu'da kurulan büyük Türk devletlerinin sadece inançlarını değil devlet yapılarını ve hukuk sistemlerini de İslam dinine göre şekillendirmeleri Arapçanın Türkçe üzerindeki etkisini artırmış ve Arapça kelimelerin yoğunlukta olduğu bir dil anlayışının oluşmasına yol açmıştır.

Türkçeye geçmiş Arapça kelimeler, tüm Türk lehçelerinde aynı anlamlarda kullanılmamaktadır. Kelimenin alınıp kullanıldığı Türk boyunda ifade ettiği anlam, bir diğerinde farklı olabilmektedir. Bu durum, özellikle son dönemlerde birçok araştırmacının üzerinde yoğunlaştığı "yalancı eşdeğerlik", yani şekil olarak aynı; fakat ifade ettiği anlam bakımından farklılık, çalışmalarında da dile getirilmekte ve lehçeler arasındaki bu yalancı eşdeğerlikte sadece Türkçe kelimeler değil, alıntı kelimeler de ele alınıp incelenmektedir. Bu çalışmalarda alıntı kelimelerden Arapçadan alınanlar geniş bir yer tutar. Bu durum, hem

lehçeler arasında mevcut olan anlam farklılıklarına hem de kaynak dil ile alıcı dil arasındaki anlam değişmelerine işaret etmektedir. Bir Türk topluluğu Arapçadan kelime alırken hem kaynak dildeki anlamını değiştirmiş hem de onu diğer Türk lehçelerinin kullandığı şekilden farklı kullanmış olabilir. Dolayısıyla Arapçayla Türk lehçeleri arasındaki anlam değişmeleri üzerinde durmak, aynı zamanda Türk lehçelerinin kendi içlerindeki anlam değişmelerinin aydınlatılmasına da katkı sağlamış olacaktır.

Dilbilimin dalları arasında anlam bilimi önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü her ne kadar dili oluşturan, sözcükler ve sözcükleri oluşturan şey, sesler olsa da bu sözcükler, anlamlı ve kurallı bir şekilde dizilmediğinde bir bütünlük oluşturmamış ve ifadeyi sağlamamış olurlar. Her sözcük, kendi içinde bir anlam taşısa da bunlar, bir kurala göre yan yana gelmediklerinde herhangi bir anlam ifade edemeyecekleri için dilin iletişim işlevi de sağlanmamış olacaktır. Bu yüzden bir dilin anlam biliminin incelenmesi aslında o dili konuşanların ne kadar zengin dil malzemesine ve güçlü bir ifadeye sahip olduklarını da görmemize imkân sağlar.

Anlam değişmelerinin iki temel nedenlerinden ilki olan iç nedenler, o dili konuşan toplumun dilini değiştirme sürecinde kendisinin rol oynamasıdır. Herhangi bir dış nedene bağlı kalmadan insanlar, sosyal hayatlarında yaşamış oldukları bazı iyi veya kötü durumları dillendirmek yerine onlara farklı isimler vermeyi tercih edebilirler. Burada o toplumun psikolojik yapısı rol oynamaktadır. Aynı zamanda toplumların eğitim sistemlerindeki veya yaşayış biçimlerindeki değişim ve gelişimler de dilin değişmesine neden olur. Anlam değişmelerinin bir diğer nedeni dış nedenlerdir. Toplumun geçirmiş olduğu tarihî değişimler, başka milletlerle iletişimleri ve en önemlisi de inançlarındaki değişimler, anlam değişiminin nedenleri arasındadır.

Kelimelerde anlam değişmelerini üç ana başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar, anlam daralması, anlam genişlemesi ve başka anlama geçiş şeklindedir. "Bir göstergenin gösterilen yönü eskiye göre daralır, bir başka deyişle, sözcük, eskiden anlattığı nesnenin bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelirse buna anlam daralması adı verilir" (Aksan, 2009, s. 213). Kelimelerde anlam genişlemesi ise anlam daralmasının tersi olarak düşünülebilir. Yani kelime, başta kavram veya nesnenin bir bölümünü veya bir türünü ifade edebiliyorken zamanla o kavram veya nesnenin tamamını karşılayabilir. Türkçede "ödül" kelimesi, önceden yalnızca güreşlerde verilen mükâfat iken zamanla tüm yarışmalarda verilen mükâfat olarak kullanılır olmuştur (Aksan, 2009, s. 214).

Başka anlama geçişte kelime, yukarıda bahsettiğimiz durumların tersine anlamını tamamen yitirerek başka bir anlam kazanmış olur. Burada kelime, ilk anlamına yakın başka bir anlama geçebileceği gibi karşıt bir anlam da yüklenebilir. Türkçenin tarihî seyrinde geçirmiş olduğu değişimler ve çok geniş coğrafyalara yayılmış olması kelimelerin de sık sık başka anlamlara geçmelerine neden olmuştur.

Anlam değişimlerinde bazen kelimenin eski anlamıyla yeni anlamı arasında olumluluk olumsuzluk açısından bir değişiklik olmazken bazen de anlamı değişen kelime olumlu anlamının yerine olumsuz, olumsuz anlamının yerine olumlu mana edinebilir. Bu bağlamda kelimelerin olumlu veya olumsuz yeni anlam kazanmalarına göre değişim sürecinde eski anlamından daha iyi ve olumlu bir mana edinmiş olmasına anlam iyileşmesi, önceki olumlu manasına karşın olumsuz, kötü bir anlam edinmesine anlam kötüleşmesi denmektedir.

Çalışmada çok eski bir tarihe ve köklü bir edebi geleneğe sahip, Türkçenin Kuzeybatı Türk lehçelerinden ve Kıpçak Türkçesi mirasçılarından olan Tatar Türkçesindeki Arapça kelimelerde oluşan anlam değişimleri üzerinde duruldu. Çalışmanın neticesinde sözlüklerden tespit edilen 889 Arapça kelimenin 208'inde anlam değişimi olduğu tespit edildi. Kelimelerin kaynak dildeki anlamları ile Tatar Türkçesinde edindiği anlamlar verilip karşılaştırmalar yapıldı. Sonuç kısmında anlam değişmesine uğrayan Arapça alıntı kelimelerin toplam Arapça alıntı kelimelere oranları ve bu kelimelerin de kendi içlerindeki oranları verildi.

Bu çalışmayla Tatar Türkçesindeki alıntılarda büyük bir paya sahip Arapça kelimelerin Tatarların kültürlerine, dillerine ve sözlü geleneklerine göre geçirdikleri anlam değişimleri bulunarak söz varlığının aydınlatılmasına katkıda bulunulmak amaçlanmıştır.

İnceleme

Çalışmamızda Tatar Türkçesinde kullanılan Arapça kelimelerin tespiti için iki sözlükten yararlanıldı. Bunlardan ilki 1997'de Kazan'da basılan; yazarları Fuat Ganiyev, Rifkat Ahmetyanov ve Halil Açıkgöz olan; koordinatörlüğünü Fuat Ganiyev'in, redaktörlüğünü Halil Açıkgöz ve Asiye Rahimova'nın üstlendiği Tatarca-Türkçe Sözlük (Tatarça-Türëkçe Süzlëk)'tür. Sözlük, İnsan Neşriyat tarafından ve Ahmet Veli Menger Vakfı yardımıyla basılmış ve 22 bin civarında kelimenin açıklamasını içermektedir. Açıklaması yapıldıktan sonra kelimenin içinde geçtiği atasözü, deyim veya kalıplaşmış sözcükler de verilmeye çalışılmıştır. Bunların haricinde kelimeler için tanık verilmemiştir. Tatarca kelimelerin anlamları için "Tatar Tëläññ Añlatmalı Süzlëğ" (Tatar

Dilinin Anlatmalı Sözlüğü) (1977-1981) esas alınmıştır. Çalışmamızda hangi kelimenin hangi sözlükten alındığı parantez içindeki sözlük kısaltmalarıyla belirtildi. Bu bağlamda bu sözlük için "TTS" kısaltması kullanıldı.

Çalışmamızda faydalandığımız bir diğer sözlük Mustafa Öner'in Türk Dil Kurumu Yayınlarından olan "Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü"dür. Çalışmamızda sözlüğün 2015 baskısı esas alındı. Sözlük, Türkiye'de Tatar Türkçesiyle ilgili yazılmış önemli kaynaklardandır. Madde başları Latin harfleriyle verilmiş ve harflerin dizilişi de yine Latin alfabesi esasına göre yapılmıştır. Bu durum, sözlüğü daha kullanışlı bir hâle getirmiştir. Kelimelerin açıklamaları yapıldıktan sonra sözlüğü önemli bir kaynak hâline getiren tanıklar da verilmiştir. Öner, bu tanıklar için basılı kitaplar, antolojiler ve tez çalışmalarının yanı sıra internet aracılığıyla taradığı bazı yazarların örneklerinden de faydalanmıştır. Bu tanıklar sayesinde kelimenin cümle içindeki kullanımı da araştırmacıların faydalanabileceği şekilde sunulmuştur. Bu son baskıyla beraber daha önceki baskılarda 8.127 olan madde başları 13.254'e çıkarılmıştır (Öner, 2015, s. 7). Çalışmada bu sözlük için "KTTS" kısaltması kullanıldı.

Yukarıda özellikleri verilen bu iki sözlükte yer alan Arapça kelimeler, tek tek tespit edildi. İki sözlüğün taranması sonucu 889 adet Arapça sözcük belirlendi. Bu belirlemede kelimenin Türkçe ek alan şekli ayrı bir kelime olarak sayılmadı. Mesela "devam" kelimesini madde başı olarak sayarken "devamçan, devamçanlık, devamçı, devamlı, devamlılık" maddeleri sayıma dâhil edilmemiştir. Bu 889 adet kelimedenden Arapçadaki anlamının dışında Tatar Türkçesinde kullanılan ve çalışmanın özünü oluşturan kelimeler belirlendi.

Şekil ve içerik açısından çalışmada şöyle bir düzen oluşturuldu: Kelimeler Latin harfleriyle ve alfabetik sırayla madde başı olarak alındı. Alfabetik sırada yine Latin alfabesinin harf dizilişi esas alındı. Bu, çalışmayı incelemek isteyip ondan yararlanacak araştırmacılara kolaylık sağlayacaktır. Kelimenin Latin harfli şekli verildikten sonra karşısına parantez içinde Tatar Türkçesindeki Kiril harfli şekli ve / işaretinden sonra aynı parantez içinde Arapçadaki Arap harfli şekli verildi. Kelimelerin Tatar Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarımında kullanılacak transkripsiyon alfabesi için daha güncel ve Türkiye'de hazırlanan bir çalışma olduğu için Mustafa Öner'in sözlüğündeki alfabe esas alındı. Daha sonra madde başının altına "Ar." kısaltmasıyla Arapçadaki anlamı verildi. Hemen altına da "Tat." kısaltmasıyla kelimenin Tatar Türkçesindeki anlamı açıklandı. Bu yapılırken de kelimenin faydalandığımız iki sözlükten hangisinde hangi anlamda geçtiği parantez içindeki sözlük kısaltmalarıyla belirtildi. Kelimenin Türkçe ek alarak türemiş şekillerinde anlam değişimi var ise bu türemiş şekilleri de açıklamaya dâhil edildi. Bazı kelimelerde ise sözlüklerde geçen tanıklar alındı ve hangi sözlükten alındığı belirtildi.

Tatar Türkçesinde Anlam Değişimine Uğramış Arapça Kökenli Kelimeler

afet (афәт / أَفْتٌ)

Ar. bela, şaşkınlık, afet.

Tat. Arapçadaki *felaket*, *bela*, *afet* anlamlarının yanında *kaza* (KTTS 25) anlamında da kullanılmaktadır.

aḥiret (ахирәт / آخِرَتٌ)

Ar. ahiret, öbür dünya.

Tat. Arapçada kullanılan anlamının yanında *kıyamet günü*; *ahret kardeşi*, *dost* (TTS 36) anlamlarıyla anlam değişimine uğramıştır.

akıl (акыл / عَقْلٌ)

Ar. akıl, zihin gücü, zeka, idrak, kavrayış, fikir, düşünce.

Tat. Arapçada kullanılan anlamlarının dışında Tatar Türkçesinde *âlim insan*; *sosyal fikir*; *nasihat* anlamlarında kullanılmaktadır (KTTS 27).

asıl (асыл / أَصْلٌ)

Ar. menşe, köken; sebep, dayanak; esas; asalet; orijinal, saf.

Tat. Tatar Türkçesinde Arapçada kullanılan *asıl*; *dip*, *kök*; *temel*; *asil* anlamlarının yanında *güzel*; *kıymetli* ve *ipekli dokuma* (KTTS 35) kullanımlarıyla anlam değişimine uğramıştır.

azamat (азамат / عَظْمَةٌ)

Ar. büyüklük, azamet, yücelik, ululuk; kibir, büyüklenme.

Tat. Arapçadaki anlamları, Tatar Türkçesinde kullanılmazken kelime, anlam değişimine uğrayarak *iri gövdeli (kimse)*; *öncü kuvvetlerde yer alan 25-30 yaşlarında asker* (TTS 21) ve *kahraman, cesur savaşçı* (KTTS 41) anlamlarında kullanılmaktadır.

azan (азан / أَذَانٌ)

Ar. ezan, namaza çağırma; bildirme, duyurma; bildiri.

Tat. *bildirme*, *duyurma*; *bildiri* anlamları Tatar Türkçesinde görülmezken *namaza çağırma*, *azan* anlamının yanında *ses*, *seda* (KTTS 41) anlamları da mevcuttur.

azap (азап / عَذَابٌ)

Ar. acı, elem, eziyet; ceza, azap.

Tat. eksiz hâlde Arapçadaki anlamıyla kullanılırken Türkçe ek alıp "*azaplan-*" şekliyle kullanıldığında *azap görmek*, *meşakkat çekmek* anlamının yanında *boş yere uğraşmak* (TTS 21) anlamında da kullanılmaktadır.

bab (баб / باب)

Ar. kapı; giriş; bölüm; kategori.

Tat. *kapı, giriş* anlamları Tatar Türkçesinde görülmezken *bölüm, kategori* kullanımının yanında *mesele, iş* (KTTS 43) anlamları da bulunmaktadır.

bata (бата / فَاتِحَةٌ)

Ar. başlangıç, mukaddime, ön söz, giriş; Kur'an-ı Kerim'in birinci suresi, Fatiha.

Tat. *başlangıç, mukaddime* anlamlarıyla görülmezken sure ismi olarak kullanılmasının yanında anlam genişlemesine uğrayarak *hayır dua* ve anlam değişmesine uğrayarak *bereket* (KTTS 51) anlamlarında kullanılmaktadır.

bedel (бәдәл / بَدَلٌ)

Ar. karşılık, bedel; harçlık; kıymet, fiyat; vekil.

Tat. kelime, *vekil; bedel* anlamlarının daralmaya uğraması sonucu *vekil olarak Hacca gitme* ve *bu tür Hac için verilen bedel para* (KTTS 53) anlamlarında kullanılmaktadır.

behes (бәхәс / بَحْثٌ)

Ar. araştırma, inceleme; tartışma; tetkik, müzakere; rapor; konu.

Tat. *tartışma* anlamının yanında değişime uğrayarak *bahis, iddia* (KTTS 54) anlamında kullanılmaktadır. Tatarca ek alarak Arapçadaki anlamının dışında kullanılan türemişleri de mevcuttur; *behesleş-*: *iddialaşmak* (TTS 62; KTTS 54).

bela (бәлә / بَلَاءٌ)

Ar. imtihan, deneme, sınav; hüzn, keder, dert, musibet, felaket.

Tat. *imtihan, deneme* anlamları Tatar Türkçesinde görülmezken *bela, musibet* anlamlarının yanında *kaza* ve *iftira* (KTTS 54) anlamında kullanılmaktadır.

bereket (бәрәкәт / بَرَكَتٌ)

Ar. nimet, rızık; mutluluk; bereket.

Tat. *bolluk, bereket* anlamlarının dışında *kazanç, yarar* (KTTS 55) gibi anlamlara da gelmektedir.

beyät (бәәт / بَيْئَةٌ)

Ar. ev, mesken, barınak; Kâbe; döşeme; mezar; aile; kap, kılıf; beyit, iki dizelik şiir.

Tat. nazım birimi olarak kullanılan *iki dizelik şiir, beyit* anlamı Tatar Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak *Tatar halk edebiyatında bir kimseye veya bir hadiseye atfedilen neşeli veya üzüntülü şiir, türkü* (KTTS 56) veya *beyit, kısa destan* (TTS 61) anlamlarında kullanılmaktadır.

bina (бина / بِنَاء)

Ar. yapı, bina; cisim.

Tat. herhangi bir yapıyı kasteden anlamı Tatar Türkçesinde anlam daralmasına uğrayarak *bina*, *apartman*; *ev* (KTTS 61) anlamlarında kullanılmaktadır.

binihaya (F.+Ar.) (бинихая / بِي نِهَائِيَّة)

Ar. Arapçadaki "nihâye" kelimesi ile Farsçadaki olumsuzluk belirten "bi-" ön ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir kelime olup *son derece*; *sonsuz*; *bitmez tükenmez* anlamlarına gelmektedir.

Tat. *sonsuz* anlamının yanında *büyük* (TTS 51) *uçsuz bucaksız* (KTTS 61) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

bismilla (бисмилла / بِسْمَلَّة)

Ar. Bismillahirrahmanirrahim "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla".

Tat. kaynak dildeki anlamının yanında *herhangi bir şeyin başlangıcı*, *kaynağı* (KTTS 62) kullanımıyla anlam değişmesine uğramıştır.

cahil (жаһил / جَاهِل)

Ar. cahil, bilmeyen, ...den habersiz; öğrenim görmemiş; aptal, ahmak.

Tat. *cahil*; *okunmuş* anlamlarının yanında *ikiyüzlü*, *münafık* (KTTS 73) anlamıyla anlam kötüleşmesine uğramıştır.

cavap (жавап / جَوَاب)

Ar. cevap, karşılık, yanıt; kabul etme.

Tat. cevap anlamının yanında *sesli karşılık* anlamıyla anlam daralmasına, *mahkemede duruşmaya çıkma* (KTTS 73) anlamıyla da anlam değişmesine uğramıştır. Türkçe ekler olarak Arapçadaki kullanımlarından çok farklı anlamlar kazanmıştır: *cevaplı*: *cevaplı*; *mesul*, *sorumlu (kimse)* (TTS 479); *önemli (iş veya görev)* (KTTS 73); *cavapsız*: *mesuliyetsiz*, *sorumsuz* (TTS 479).

cedit (жәдит / جَدِيد)

Ar. yeni, ilk, modern; acemi.

Tat. *yeni* anlamının yanında bu yeniliğin öncüsü olan *reformist*, *yenilikçi* anlamlarında kullanılmaktadır (KTTS 74).

cefa (жәфа / جَفَاء)

Ar. sertlik, kabalık, kırılcılık; isteksizlik, nefret, sevmeme; uzaklık, ağırlık; engel.

Tat. Arapçadaki anlamı, Tatar Türkçesinde değişime uğrayarak *zulüm*, *eziyet* (TTS 492; KTTS 74) şeklinde kullanılmaktadır.

cehennem (جَهَنَّمَ / جَهَنَّمَ)

Ar. cehennem, kötü insanların kıyamet gününde varacakları yer.

Tat. Arapçadaki anlamının yanında *azap çekilen, zor hayat* (KTTS 75) kullanımıyla anlam değişmesine uğramıştır.

cehet (جَهْدٌ / جَهْدٌ)

Ar. gayret, çaba, takat; güç kuvvet; meşakkat, zorluk, sıkıntı.

Tat. Arapçadaki *ceht, gayret* anlamıyla kullanılmakta olup *çabuk, çabucak, hız, hızlı* anlamlarını kazanarak anlam değişimine uğramıştır. Kelimenin Türkçe ek almış veya birleşik sözcük olmuş şekillerinde de kaynak dilden farklı ve yukarıdaki anlam değişimini destekleyici kullanımları mevcuttur: *cehet* kène: *çabucak* (TTS 493; KTTS 75); *cehetlök: cehtlik, çabukluk, hızlilik; cehetle-: hızlanmak* (KTTS 75).

cemegat (جَمَاعَةٌ / جَمَاعَةٌ)

Ar. cemaat, topluluk, grup; bölük, tayfa, takım, ekip; toplum, zümre.

Tat. *toplum, topluluk, cemiyet* anlamlarının yanında *kamusal ve eş, refika, zevce; aile* (KTTS 75) kullanımlarıyla anlam daralmasına uğramıştır.

cerehet (جِرَاحَةٌ / جِرَاحَةٌ)

Ar. yara; ameliyat, operasyon.

Tat. *yara, cerahat* anlamlarının yanında ek alarak anlam değişimine uğramıştır: *cerehetle-: yaralamak; kalbini kırmak; cerehetlen-: yaralanmak; kırılmak, ruhen yaralanmak* (KTTS 75)

cevher (جَوْهَرٌ / جَوْهَرٌ)

Ar. öz, asıl, zat; gerçek; cevher; temel, asıl, muhteva; mücevher, kıymetli taş.

Tat. *cevher, kıymetli taş* anlamıyla kullanılmasının yanında *gizli kıymet* (TTS 493) anlamında kullanılmaktadır.

ceza (جَزَاءٌ / جَزَاءٌ)

Ar. karşılık; mükafat; ceza, cezalandırma.

Tat. hem mükafat hem de kötü işlerin karşılığı, ceza anlamı daralmaya uğrayarak sadece *ceza, cezalandırma* anlamıyla kullanılır olmuştur. Hatta bu anlam daha da daralarak *idam* şeklinde kullanılmaktadır. Bunun yanında kelimedeki anlam değişimi de olmuş ve *sorumluluk, mesuliyet* (KTTS 77) için kullanılmıştır.

cĕn (жен / جَنَّ)

Ar. cin.

Tat. Tatar Türkçesinde sadece cinler için değil gözle görülemeyen *şeytan, iblis* (KTTS 77) için de kullanılmaktadır.

cinayet (жинаятъ / جِنَايَةٌ)

Ar. suç, günah; suç işleme.

Tat. Arapçadaki anlamlarının yanında *ayıp, edepsizlik* şeklinde kullanımı da mevcuttur (KTTS 83).

cisĕm (жисем / جِسْمٌ)

Ar. cisim, madde; kütle, yığın; vücut.

Tat. *madde, malzeme, cisim* anlamlarının yanında *bir şeyin aslı, temeli* (KTTS 84) anlamıyla anlam değişimine uğramıştır. Arapçadaki *vücut, beden* anlamı Tatar Türkçesinde görülmez.

citdiy (житдии / جِدِّيٌّ)

Ar. ciddi, önemli; özen.

Tat. Arapçadaki anlamı Tatar Türkçesinde *ciddi kişi; büyük önem taşıyan, ciddi durum* şeklindeyken kelime, Türkçe ek alarak anlam değişmesine uğramıştır: *citdiylen-: çocukluktan çıkıp büyümeye başlamak, buluğa ermek; ciddiyetle düşünmek; düşünceye dalmak*. Ayrıca bu şekilde kullanımıyla kelimenin anlamında kötüleşme de olmuştur: *endişe verici bir hâl almak* (KTTS 84).

degva (дэгъва / دَعْوَى)

Ar. iddia; dava.

Tat. Arapçadaki *iddia* anlamı Tatar Türkçesinde *istek, talep* şeklinde değişime uğramıştır. Dava anlamı korunmakla beraber, bu anlamın etkisiyle *tartışma, ihtilaf* (KTTS 104) şeklinde anlamda kötüleşme olmuştur.

derece (дәрәжә / دَرَجَةٌ)

Ar. yavaş yavaş yürümek; yavaş hareket etmek; yaygınlaşmak; ilerlemek; yok olmak; derece derece ilerlemek, yavaş yavaş yükselmek.

Tat. *derece derece ilerlemek, yavaş yavaş yükselmek* anlamlarının değişmesiyle *ölçü; aşama; hiyerarşide adım, basamak ve otorite, saygınlık* (KTTS 104) anlamında kullanılmaktadır.

devër (дәвер / دَوْر)

Ar. dönmek, dolanmak; tekrarlanmak.

Tat. kelime, Tatar Türkçesinde değişime uğrayıp *devir*, *çağ* (KTTS 105) anlamlarında kullanılmaktadır.

devlet (дәүләт / دَوْلَة)

Ar. devlet, hükümet; hükümdarlık; zafer, üstünlük; değişim, dönme.

Tat. *devlet*, *hükümet* anlamlarının yanında *mal-mülk*, *zenginlik* (KTTS 105) anlamlarında da kullanılmaktadır. Kelimenin ek alıp türemiş şekli de bu anlam değişimini desteklemektedir; devletlê: *devletli*, *zengin* (TTS 90).

doga (дога / دُعَاء)

Ar. çağrı, talep, istek; dua, niyaz; iddia.

Tat. *dua*, *niyaz* anlamıyla kullanılmakla beraber *ana babanın hayırduası*, *evden ayrılma müsaadesi*; *Fatiha* (KTTS 107) anlamlarıyla da anlam daralmasına uğramıştır.

dönya (дөнья / دُنْيَا)

Ar. dünya, yer küre, yer; dünya hayatı.

Tat. *dünya*, *yeryüzü* anlamlarının yanında *insanlık âlemi* (KTTS 108) anlamında da kullanılmaktadır.

edebiyat (әдәбият / اَدْبِيَاة)

Ar. edebiyat.

Tat. Arapçadaki anlamının yanında *herhangi bir bilim alanına ait literatür* (KTTS 112) anlamıyla anlam genişlemesi olmuştur.

egla (әгъла / اَعْلَى)

Ar. en üstün, en yüce; en yüksek.

Tat. sıfattaki derecelendirme değişerek *en üstün*, *en yüce* anlamı yerine *pek güzel*, *pek iyi*, *kaliteli* (TTS 457; KTTS 112) anlamında kullanılmıştır.

ekemet (әкәмәт / حِكْمَة)

Ar. ilim, feraset, bilgelik; doğru düşünüş; adalet; felsefe; sebep, neden; vecize, özdeyiş.

Tat. Tatar Türkçesinde *mezcup* (*ekemet kəşə*: *garip*, *mezcup kişi*; *soytarı*) (TTS 459); *mucize*, *olağanüstü*; *tuhaf*, *garip*; *gülünç*, *maskaraca* (KTTS 113) şeklinde kullanılarak anlam kötüleşmesine uğramıştır. Kelimenin *ekemetlê*: *hikmetli*; *ekemetlêk*: *hikmetlik* şeklinde olumlu ve *ekemetçê*: *soytarı* (TTS 459) gibi olumsuz mana yüklenen türemişleri de mevcuttur.

ekiyet (әкият / عِكَايَاتُ)

Ar. hikâye, öykü; rivayet; anlatım.

Tat. Arapçada kullanılan anlamına paralel *masal*, *hikâye* anlamları mevcuttur. Ayrıca *uydurma*, *saçma* (KTTS 113) gibi kullanımlarla anlam kötüleşmesine uğramıştır.

elif (әлиф / أَلِف)

Ar. elif harfi, Arap alfabesinin ilk harfi.

Tat. Arapçadaki anlamının yanında anlam genişlemesine uğrayıp *alfabe* ve anlam değişimine uğrayarak *elif gibi düz*, *doğru* (KTTS 114) anlamları kazanmıştır.

elifba (әлифба / أَلِفْبَا)

Ar. alfabe.

Tat. Arapçadaki anlamının yanında *alfabe kitabı* ve *bir şeyin esası* (KTTS 114) şeklindeki kullanımlarıyla anlam değişmesine uğramıştır.

emel (әмәл / أَمَلٌ)

Ar. ümit, beklenti, umma, emel.

Tat. Arapçadaki *emel*, *beklenti* anlamının yanında *çare*, *ilaç*, *derman*; *tedavi* (TTS 460); *imkân*, *fırsat* (KTTS 115) gibi anlamlar yüklenmiştir.

emma (әмма / أَمَّا)

Ar. –e gelince, ancak, bununla beraber

Tat. Arapçadaki *ancak*, *ama*, *fakat* anlamları olmakla beraber *ziyadesiyle*, *çok fazla* (KTTS 115) şeklinde anlam değişmesine uğramıştır.

er (әр / عَارٌ)

Ar. ayıp, utanılacak şey; eksik, kusur.

Tat. anlam iyileşmesine uğramış ve *ar*, *haysiyet*, *namus*, *hayâ* (KTTS 115; TTS 461) anlamlarında kullanılmaktadır. Türkçe ek alıp türemiş şekillerinde de bu anlam iyileşmesi görülmektedir; erlê: *edepli*, *nazik* (KTTS 116). Ayrıca kelime, anlam değişimi geçirip *sitem*, *takaza*, *kınama* (KTTS 115) anlamlarında da kullanılmaktadır; er işettër-: *sitem etmek*; erleş-: *karşılıklı sitem etmek* (TTS 461).

erem (әрәм / عَرَامٌ)

Ar. yasak, haram; tabu; illegal, yasadışı kazanılmış; günah.

Tat. *haram*, *yasak* anlamlarını korumakla beraber birçok yeni olumsuz anlam edinmiştir. Bu yeni manaları şu şekilde sıralamak mümkün: *çok masraflı*; *ziyan*; *boşu boşuna*; *faydasız*, *boş yere israf edilen*, *hiçbir maksadı olmayan* (TTS 461, KTTS 115).

esbap (эсбап / أَسْبَابٌ)

Ar. sebepler, nedenler; vasıtalar; ilişkiler, bağlar.

Tat. kelime değişime uğrayarak *alet*, *edevat*; *çeyiz*, *eşya*, *ihtiyaç* anlamında kullanılmaktadır (KTTS 116).

eybet (эйбэт / هَيْبَةٌ)

Ar. heybet, saygınlık, itibar; vakar, ağırbaşlılık; saygıyla karışık korku, korku, huşu.

Tat. *iyi*, *güzel* (TTS 457), *faydalı*; *akıllı*; *iyi huylu*; *keyifli* (KTTS 118) gibi anlamlarda kullanılarak kaynak dilden farklı anlamlar kazanmıştır.

ezër (эзер / حَاضِرٌ)

Ar. gelen, var olan, mevcut bulunan; hazır, ...için hazırlanmış; şimdiki, halihazırdaki.

Tat. kelime, Arapçadaki *hazır*, *tamam*, *şimdi*, *şuan* anlamlarıyla kullanılmakla birlikte Türkçe ek alarak ezërle-: *hazırlamak*, *yapmak*; *yetiştirmek*; *yedek biriktirmek* (KTTS 120) şeklinde anlamlar kazanmıştır (TTS 381, KTTS 155).

faik (фаик / فَائِقٌ)

Ar. üstün, seçkin, mümtaz; iyi.

Tat. Arapçadaki *üstün* anlamının dışında *birinci*; *alışılmışın üstünde* (KTTS 133) gibi anlamlarla da kullanılmaktadır.

fakır (факыр / فَاقِرٌ)

Ar. fakir, yoksul, muhtaç.

Tat. *miskin*, *garip* (TTS 367), *zavallı* (KTTS 133) gibi anlam değişmelerine uğramıştır.

faniy (фани / فَانِيٌّ)

Ar. fani, geçici; ölümlü; çok yaşlı.

Tat. *fani*, *ölümlü*, *geçici* anlamlarının yanında kelime, *insanlar* (KTTS 133) anlamında da kullanılmaktadır.

fetva (фэтва / فَتْوَى)

Ar. fetva, hilye-i şerriye, İslami hüküm; ruhsat, izin.

Tat. Arapçadaki *fetva* anlamının dışında *maslahat* (TTS 375) anlamıyla da kullanılmaktadır.

fētne (фетнә / فِتْنَةٌ)

Ar. fitne, karışıklık, kargaşa; ayrılık, bozgunculuk; imtihan, deneme; isyan, ayaklanma; büyü, cazibe, çekicilik, büyülenme, ayartma; azap.

Tat. *isyan*, *devlete başkaldırma* ve *fitne* anlamları kullanılmakla birlikte *dedikoducu*, *fitne kişi* anlamıyla değişime; *yaramaz çocuk için severken kullanılan söz* (KTTS 135) kullanımıyla anlamda iyileşmeye uğramıştır.

fidiye (фидия / فِدْيَةٌ)

Ar. fidiye, bedel, kefaret.

Tat. anlam değişimine uğrayarak *ölen kimse namına verilen sadaka* (TTS 370) anlamında kullanılmaktadır.

fikër (фикер / فِكْرٌ)

Ar. düşünme, kafa yorma; fikir, düşünce, görüş; akıl, zihin.

Tat. *fikir*, *düşünce*; *akıl* anlamlarının yanında *niyet*, *istek*, *plan* (KTTS 135) gibi anlamlar yüklenmiştir.

fitret (фитрәт / فِطْرَةٌ)

Ar. fitrat, yaratılış; yapı, huy, mizaç.

Tat. Arapçadaki *fitrat*, *yaratılış*, *tabiat* anlamlarının yanında *ahir zaman* (TTS 371) anlamında da kullanılmaktadır.

gadet (гадәт / غَادَةٌ)

Ar. alışkanlık, adet.

Tat. *birisine has karakter özelliği*, *huy*, *tabiat*; *gelenek*, *görenek*, *örf*, *adet* şeklinde kullanımlarının yanında *sık sık ve sistemli bir şekilde olan* (KTTS 141) gibi anlamlarla kullanılmaktadır. Kelimede ek alarak oluşmuş gadette: *her*, *her zaman*; *genellikle*; *gadgetiy*: *basit*, *gündelik*, *rutin*, *sıradan* (KTTS 141; TTS 72) kullanımlarıyla anlam değişimi; *gadetsëz*: *terbiyesiz*; *gadetsëzlëk*: *terbiyesizlik* (TTS 72) kullanımlarıyla da anlamda kötüleşme görülmektedir.

gadiy (гади / غَادِي)

Ar. sıradan, bayağı, adi; eski; düzenli.

Tat. Arapçadaki anlamlarının yanında *gündelik*; *ilkel*; *vasat* anlamlarıyla anlamda değişime, *mütevazı* (KTTS 141) anlamıyla da anlamda iyileşmeye uğramıştır.

gafil (гафил / غَافِلٌ)

Ar. gafil, ihmalkâr, dikkatsiz.

Tat. Arapçadaki anlamıyla kullanılmazken *gafil*, *cahil*; *atıl* (KTTS 141) şeklinde anlam değişimine uğramıştır.

galem (галәм / عَالَمٌ)

Ar. dünya, yeryüzü; kâinat, evren; âlem, topluluk.

Tat. Arapçadaki anlamları görülmeyle beraber *hayat, yaşama* ve *pek, fazla* (KTTS 142) gibi anlam değişimlerine de uğramıştır.

galemet (галәмәт / عَلَامَةٌ)

Ar. işaret, alamet; amblem, simge; marka; derece, not; belirti, emare.

Tat. *alamat, işaret* anlamlarının yanında kelime anlam değişimine uğrayarak *çok fazla* (TTS 74) anlamıyla kullanılmaktadır.

gamel (гамәл / عَمَلٌ)

Ar. yapma, işleme, yerine getirme, uygulama, işleyiş; çalışma; imal, üretim.

Tat. Arapçadaki *amel, uygulama* anlamlarının yanında *iş, niyet* (KTTS 142) gibi anlamlar da yüklenmiştir. Kelimenin Türkçe ek alıp kaynak dilden farklı kullanımları şu şekildedir: *gamelde: hakikatte, gerçekte; gameldegē: yürürlükteki* (TTS 74).

garasat (гарасат / غَرَصَةٌ)

Ar. arsalar, boş araziler, avlular.

Tat. kelime Arapçada "arsa" kelimesinin çoğulu olmasına karşın *Müslüman inanışına göre, kıyamet günü bütün ölülerin toplanacakları yer* anlamında kullanılır. Tatar Türkçesinde de kelime, bu anlamıyla kullanılmaktadır. Bunun yanında kıyamet günündeki karışıklığı çağrıştırdığı için olsa gerek *tayfun, fırtına* (TTS 74; KTTS 142) anlamında da kullanılmaktadır.

garık (гарык / غَرَقٌ)

Ar. batma, batış; suya gömülme, boğulma.

Tat. *batmak; suda boğulmak* anlamlarının yanında *çok fazla işe vb. batmak, gömülmek; bıkmak* (TTS 75) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

garip (гарип / غَرِيبٌ)

Ar. yabancı, gurbetçi; tuhaf, garip, alışılmadık; şaşırtıcı, ilgi çekici.

Tat. kaynak dildeki kullanımlarından tamamen farklı anlama gelecek şekilde *malul, kötürüm, sakat; fakir, yoksul, sefil; yersiz, yurtsuz kimse* (TTS 74, KTTS 142) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

garz (гарз / أَرْضٌ)

Ar. yerküre, dünya; yer, toprak; arazi, alan, bölge, saha.

Tat. Tatar Türkçesinde *arz; yeryüzü* anlamlarının yanında *paralel* (TTS 74) anlamında da kullanılmaktadır.

gayëp (raen / عَيْبُ)

Ar. ayıp, kusur, noksanlık; özür, sakatlık, zaaf; hata.

Tat. *eksiklik* anlamının yanında *geleneklere, örf ve adetlere aykırı iş, ayıp; utanma; günah; suç* (KTTS 143) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

gayret (гайрәт / غَيْرَةٌ)

Ar. kıskançlık; gayret, heves, istek, azim, şevk.

Tat. *kıskançlık* anlamı görülmezken *gayret, azim* anlamının yanında kelime, anlam değişimine uğrayarak *güç, kuvvet; iktidar, kendi işini yapabilme gücü; gönülden bağlılık; alkollü içeceklerin tesir kuvveti* (KTTS 143) gibi çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır.

gazap (газап / غَدَابٌ)

Ar. acı, elem, eziyet; ceza, azap.

Tat. *azap, ceza; zulüm* anlamlarının yanında *meşakkat, zorluk* gibi farklı anlamlarda da kullanılmaktadır (KTTS 144).

gaziz (газиз / غَزِيٌّ)

Ar. güçlü, kuvvetli; şerefli, saygın; soylu, asil; nadir; sevgili; değerli.

Tat. Arapçadaki anlamlarına uygun *en değerli, biricik* anlamlarında kullanılmakla beraber *aziz, kutsal kişi* (TTS 73, KTTS 144) anlamlarında da kullanılmaktadır.

gıylëm (гыйлем / عِلْمٌ)

Ar. bilme, öğrenme, anlama, idrak etme; ilim, bilim.

Tat. *ilim, bilim* anlamlarının yanında *fen, teknik ve âlim* (KTTS 144) şeklinde kullanımları da mevcuttur.

gorur (горур / غُرُورٌ)

Ar. kandırma, göz boyama; kibir, kendini beğenmişlik; ıvır zıvırlar, değersiz şeyler.

Tat. *gurur, kibir* anlamına uygun olarak *gurur; gururlu, mağrur; böbürlenene, havalı* anlamlarında kullanılmakla beraber kelimedede *kahramanca, cesur* (KTTS 145) şeklinde anlamda iyileşme görülmektedir.

gozër (гозәр / غُذْرٌ)

Ar. özür, mazeret.

Tat. yapılan hatadan dolayı dilenen *özür, rica* (TTS 77) şeklinde değişime uğramıştır. Türkçe ek alarak bu değişimi destekleyici şekilleri de mevcuttur: gozërlen-: *yalvarmak; gozërlep: yalvararak* (TTS 77).

hava (Һава / هَوَاءُ)

Ar. hava, atmosfer; iklim; rüzgar, hava akımı.

Tat. Tatar Türkçesinde Arapçada kullanılan *hava*, *atmosfer* anlamlarının yanında *gökyüzü* (KTTS 147); *gurur*; (*havalara*) *hâl*, *vaziyet* (TTS 494) anlamlarıyla anlam değişmesine uğramıştır.

heves (Һәвәс / هَوَسٌ)

Ar. delilik, çılgınlık; sorumsuzluk, hayalcilik; tutku.

Tat. *tutku* anlamı *arzu*, *istek* şeklinde kullanılırken anlamında iyileşme olmuş ve *bir işte, bin hünerde usta olan, kabiliyetli; hevesli* (KTTS 148) gibi farklı anlamlar kazanmıştır.

heykel (Һәйкәл / هَيْكَلٌ)

Ar. büyük, kocaman; büyük yapı, bina; heykel; tapınak; çatı, ana gövde.

Tat. *heykel*; *anıt* anlamları görülmekle beraber kelime *mezar taşı* (KTTS 148) şeklinde anlam değişimine uğramıştır.

himmet (Һиммәт / هِمَّةٌ)

Ar. niyet, kararlılık, azim; çaba, gayret, uğraş; şevk, heves; enerji, güç; arzu, istek.

Tat. *gayret*, *çalışma* gibi anlamlarda kullanılmasının yanında *yardım*, *iyilikseverlik*; *namus*; *hürmet* (KTTS 149); *teşebbüs*, *girişkenlik*, *inisiyatif* (TTS 494) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

halk (Һалык / خَلْقٌ)

Ar. mahlukat, yaratık, kainat.

Tat. *mahlukat*, *halk* anlamının dışında *kalabalık* (TTS 376); *millet*, *ahali*, *el âlem* (KTTS 152) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

hasiyet (Һасият / حَاصِيَّةٌ)

Ar. özellik, nitelik, hususiyet.

Tat. özellik anlamının yanında *üstünlük*, *olumluluk sıfatları* (KTTS 153); *iyi mana*, *netice* (TTS 377) anlamlarında kullanılmaktadır. Türkçe ek alan şekillerinde de bu değişim görülmektedir; *hasiyetli*: *manalı*, *neticeli*; *hasiyetle*: *iyileştirerek* (TTS 377).

hat (Һат / حَظٌّ)

Ar. çizgi, hat; şerit, yol; sınır, hudut; plan, resim, çizim; yazı, el yazısı.

Tat. *el yazısı*, *hat*, *yol* anlamlarının yanında *mektup* (KTTS 153; TTS 377) anlamlarında da kullanılmaktadır.

ḥayvan (хайван / حَيَوَانُ)

Ar. canlı, hayatta olan; hayvan.

Tat. sadece insan dışındaki canlıları ifade etmek için kullanılarak anlam daralmasına uğrayan bu kelimenin aynı anlamında *vahşi hayvan, canavar* (KTTS 153) şeklinde kötüleşme de olmuştur.

ḥel (хәл / حَالٌ)

Ar. şimdiki zaman; hâl, durum.

Tat. *hâl* anlamının yanında *güç, takat sosyal durum; hayatta beklenmedik bir hâl* (TTS 282, KTTS 153) anlamlarında da kullanılmaktadır.

ḥelfe (хәлфә / خَلِيفَةٌ)

Ar. halife; vekil, bir göreve geçen; bir işi devam ettiren, başkasının görevini sürdüren.

Tat. Arapçadaki anlamları, Tatar Türkçesinde görülmezken kelime, anlam değişimine uğrayarak *öğretmen; hoca; asistan* (TTS 382 ve KTTS 154) anlamlarında kullanılmaktadır.

ḥesret (хәсрәт / حَسْرَةٌ)

Ar. üzüntü, keder.

Tat. *keder, ağır kaygı, mutsuzluk çekme, kederlenme, hasret, tasa* şeklinde kullanılımasının yanında *beceriksiz kimse* (TTS 383) anlamıyla da kullanılmaktadır.

ḥetəm (хәтәм / حَتْمٌ)

Ar. mühürleme, damgalama; kapatma; bitirme, tamamlama.

Tat. *bitirme, tamamlama* kullanımı Tatar Türkçesinde kullanılımasının yanında aynı kullanım, daralmaya uğrayarak *hatim, Kur'an okuma* şeklinde görülürken *sövme, küfür* (KTTS 154) anlamlarıyla da anlamda kötüleşmeye uğramıştır.

ḥevēf (хәвәф / حَوْفٌ)

Ar. korku; endişe.

Tat. *korku, kaygı* anlamı kullanılmakla beraber *bela, kaza, mutsuzluk* (KTTS 155) şeklinde anlam değişmesine uğramıştır.

ḥeyēr (хәер / حَيْرٌ)

Ar. iyi; uygun; ganimet; fayda, yarar, menfaat; nimet, lütuf.

Tat. Arapçadaki *hayır, fayda; iyilik* anlamlarının yanında kelime anlam daralmasına uğrayarak *sadaka* (TTS 381, KTTS 155) şeklinde kullanılmaktadır.

heyran (хэйран / حَيْرَانُ)

Ar. şaşkın, afallamış; hayretler içinde kalmış; mütereddit; kararsız; yolunu kaybetmiş.

Tat. Arapçadaki anlamları kullanılmayıp kelime, *acayip, ilginç* manalarıyla anlam değişmesine uğrayarak *çok güzel, hayran olunası* (KTTS 155); çok beğenen, *hayran* (TTS 382) kullanımlarıyla da anlamda iyileşmeye uğramıştır.

hezret (хэзрэт / حَضْرَةٌ)

Ar. hazır bulunma, mevcut olma; saygıdeğer, muhterem, sayın.

Tat. *muhterem, sayın* anlamına uygun olarak *efendi, majeste* anlamlarında kullanılan kelime, *imam* (TTS 382); *hazret, dinî kimse* (KTTS 156) şeklinde değişime uğramıştır.

hëzmet (хезмэт / خِدْمَةٌ)

Ar. hizmet, görev, iş, çalışma; yardım.

Tat. *iş, çalışma, görev* anlamlarının yanında *eser, yapım; yayın; güç, enerji; iş yeri* gibi birçok farklı anlamda kullanılmaktadır ve *askerlik hizmeti* (KTTS 156) ile anlamda daralmaya uğramıştır.

hıyalıy (хыялый / حَيَالِيٌّ)

Ar. hayalî, düşsel; gerçek dışı; hayalci, hayalperest.

Tat. Arapçadaki anlamı Tatar Türkçesinde görülmele beraber *divane, mecnun* (TTS 380) şeklinde anlamda kötüleşmeye uğramıştır.

hısap (хисап / حِسَابٌ)

Ar. sayma, hesaplama, hesap; aritmetik; yeter, kâfi.

Tat. Arapçadaki *hesap, hesaplaşma, aritmetik* anlamlarının yanında kelime, *sayı; ticaret* (KTTS 157) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Kelimenin *isep* şekli de kullanılmaktadır. Bu şekilde de kelime, *hesap* anlamının yanında *plan, düşünce, tasarı* (TTS 114); *skor; ölçek; iş ücreti, yevmiye; niyet; endişe* (KTTS 177) gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

hokuk (хокук / حُقُوقٌ)

Ar. doğrular, gerçekler; haklar, hak edilen şeyler; adalet.

Tat. *hukuk, adalet* anlamının yanında *hukuk düzeni; hukuk bilimi; resmi hak, ruhsat* (KTTS 157) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

hözür (хозур / حُضْرُ)

Ar. hazır bulunma, var olma, katılma; gelenler, katılanlar.

Tat. Arapçadaki anlamlarıyla kullanılmazken anlam değişmesi sonucu *karşı, ön* (KTTS 157) ve anlam iyileşmesiyle *huzur, rahat, keyif; keyifli, huzurlu* (TTS 379, KTTS 157) anlamlarında kullanılmaktadır.

hökem (хөкөм / حُكْمُ)

Ar. bilgi, bilgelik, hikmet; hükmetme, idare, otorite; karar, yargı; emir, kural.

Tat. *hüküm, yargı* anlamlarının yanında kelime *mahkeme; suçların muhakemesi; mahkeme hükmü* (KTTS 157) gibi anlam daralmaları görülmektedir.

hör (хөр / حُرٌّ)

Ar. hür, köle olmayan, özgür; serbest; asil soylu; cömert.

Tat. *hür, özgür* anlamlarının yanında *mutlu, sevinçli* (KTTS 157) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

ıgtıbar (игътибар / اِغْتِبَارٌ)

Ar. takdir, tasarlama; önem verme; itibar, hürmet, saygınlık; ilgi, alaka; ders alma, ibret.

Tat. *hürmet, saygınlık* anlamı kullanılmakla beraber *dikkat* (TTS 101, KTTS 165) anlamında kullanılmaktadır. Ek almış şekillerinde de bu değişimi görmek mümkündür: *ıgtıbarlı: dikkatli; titiz* (TTS 101, KTTS 165); *ıgtıbarlılan-: dikkatli olmak; önem vermek, yardımcı olmak* (KTTS 165); *ıgtıbarsız: dikkatsiz; hürmetsiz* (TTS 101).

ıhata (ихата / اِحَاظَةٌ)

Ar. çevreleme, sarma, kuşatma; kavrama gücü, anlayış.

Tat. kelime Arapçadaki şekilleriyle kullanılmazken değişime uğramış ve *çit, bahçe duvarı; avlu* (KTTS 165, TTS 116) şeklinde kullanılmıştır.

ıhılas (ихлас / اِحْلَاصٌ)

Ar. vefa, sözünde durma, ihlas; bağlılık, samimiyet, içtenlik.

Tat. *gönül saflığı, doğruluk; samimilik, içtenlik; halis sevgiyle yapılan, samimi* anlamlarında kullanılan kelime, *endişe, merak; hakiki sevgi; hakikaten* (KTTS 165) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

ıhtıyar (ихтыяр / اِخْتِيَارٌ)

Ar. seçim, tercih; seçenek, alternatif; irade, istem.

Tat. *irade, tercih etme, istek* anlamlarının yanında *fikir; hüküm* (KTTS 166) şeklinde de kullanılır.

iltifat (ильтифат / اِلْتِيفَاتٌ)

Ar. ilgi, dikkat, özen; dikkate alma;
yönelme, etrafına bakınma.

Tat. *ilgi, iltifat* anlamlarının yanında *saygı, yüceltme* (KTTS 169) gibi anlam değişmelerine uğramıştır.

iman (иман / اِيْمَانٌ)

Ar. inanma, inanç, iman.

Tat. *iman, inanç* anlamlarının yanında *vicdan* anlamında da kullanılmaktadır; imansız: *acımasız, merhametsiz* (KTTS 169) anlamında kullanılmaktadır.

insaf (инсаф / اِنْصَافٌ)

Ar. insaf, adalet, doğruluk, tarafsızlık.

Tat. *tarafsızlık* anlamının yanında *edep, mazbutluk* (KTTS 171) anlamında kullanılmaktadır.

kabaḥet (кабахәт / قَبَاحَةٌ)

Ar. çirkinlik, iğrençlik, iticilik, rezalet.

Tat. *kötü, yaramaz, pis; tiksinti uyandıran; hor, değersiz, bayağı, çirkef* gibi anlamlarının yanında *edepsiz* (KTTS 252) anlamında da kullanılmaktadır.

kader (кадәр / قَدْرٌ)

Ar. kadar, miktar, sayı, tutar; hacim; derece; mertebe, sosyal konum; kıymet.

Tat. *kadar* anlamının yanında *gibi; –A deḡin; –dAn evvel, önce* (KTTS 255)

kaḥer (каһәр / قَهْرٌ)

Ar. yenme, galip gelme; üstesinden gelme, halletme; zorlama.

Tat. kelime, anlam değişimine uğrayarak *kızgınlıkla verilmiş ceza, sert davranış; intizar etme; kahrolası* gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır (KTTS 256, TTS 144).

kala (кала / قَلْعَةٌ)

Ar. kale, hisar.

Tat. Arapçadaki *kale* anlamının yanında kelime *kasaba* (TTS 131); *şehir* (KTTS 258) anlamlarında kullanılmaktadır.

kalem (каләм / قَلَمٌ)

Ar. kalem; hat, yazı stili; bölüm, daire, büro; çizgi, şerit.

Tat. *kalem, yazı* anlamlarının yanında *yazma yeteneği* anlamında da kullanılmaktadır (KTTS 259).

kalıp (калып / قَالِبٌ)

Ar. kalıp, şekil, model; matbaa kalıbı.

Tat. *şekil, kalıp* anlamlarının yanında *ayakkabı imalatındaki ağaç kalıp* şeklinde anlam daralması ve *samimiyetsiz* (KTTS 260) anlamıyla anlamda kötüleşme görülmektedir (TTS 132).

kasıyde (касыйдә / قَصِيْدَة)

Ar. kaside, şiir; istikamet, varış yeri; amaç, gaye; kastedilen anlam, mana.

Tat. *kaside, şiir* anlamının yanında *kızlar adına yazılmış methiyenin gizlendiği boncuk (kızlar bu boncuğu saç örgüsünde taşımışlardır)* (KTTS 275) şeklinde anlam daralmasına da uğramıştır.

kaza (каза / قَضَاءٌ)

Ar. hükmetmek; bildirmek; emretmek; uygulama, gerçekleştirme; bitirme.

Tat. anlam kötüleşmesine uğrayarak *büyük afet, ziyan, zarar; şanssızlık* (KTTS 284) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

kazna (казна / خَزِيْنَة)

Ar. hazine; maliye, saklanan mâl; para kasası.

Tat. iki farklı telaffuzu mevcuttur; "kazna", "hezine". Kaynak dildeki anlamlarına uygun olarak *mal varlığı, zenginlik; hazine* anlamlarında kullanılmasının yanında *manevi ve kültürel zenginlikler* (KTTS 156); *kaide, taban* (TTS 128) anlamlarında da kullanılmaktadır.

kegbe (кәгбә / كَعْبَة)

Ar. küp şeklindeki yapı, yönelinen yer; Kâbe.

Tat. *Kâbe* anlamının yanında *odak noktası* (KTTS 192) şeklinde de kullanılmaktadır.

kesəp (кәсәп / كَسْبٌ)

Ar. kazanma, elde etme; kâr, kazanç; kazanım, deneyim.

Tat. *kazanma* anlamının yanında *hüner, uzmanlık, uğraş, meşgale; ticaret* (KTTS 194) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Ek almış şekillerinde hem bu anlam değişimini hem de anlamda kötüleşmeyi görebilmek mümkündür; kesəpçə: *kayıt dışı bir meslek icra eden, kaçak çalışan* (KTTS 194); küçük esnaf (TTS 190).

kıyafet (кыяфәт / قِيَافَة)

Ar. iz sürme, takip.

Tat. anlam değişimine uğrayıp *dış görünüş, tarz, şekil; edebiyatta imaj, tip* (KTTS 291); *görünüş; kılık, kıyafet* (TTS 188) anlamlarında kullanılmaktadır.

kıyamet (кыямәт / قِيَامَةٌ)

Ar. yeniden dirilme, kıyamet.

Tat. Arapçadaki anlamının yanında *gürültü, kargaşa* (KTTS 291) anlamında da kullanılmaktadır.

kıyas (кыяс / قِيَاسٌ)

Ar. ölçme, ölçüm; miktar, ölçü; kıyas, karşılaştırma.

Tat. kaynak dildeki *kıyas* anlamının yanında değişime uğrayarak *gelir defteri* (TTS 188) anlamında kullanılmaktadır.

kıybat (кыйбат / قِيَمَةٌ)

Ar. kıymet, değer; fayda; miktar, fiyat.

Tat. Tatar Türkçesinde *kıybat* ve *kıymmet* şeklinde iki telaffuzu bulunan kelime, *değer, kıymet, fiyat* anlamlarının yanında *pahalı* (TTS 181); *önemli, değerli; matematik ve ekonomi bakımından değer* (KTTS 291) anlamlarında da kullanılmaktadır.

kıybla (кыйбла / قِبْلَةٌ)

Ar. Kible; Kabe; yön, cihet.

Tat. Arapçadaki *Kible* anlamının yanında *başvurulan yer* (TTS 181) ve *insanları çeken cazibe merkezi yer veya kişi* (KTTS 291) şeklinde mecaz anlam kazanan kelime, *güney* (KTTS 291) anlamında da kullanılmaktadır.

kibar (кибар / كِبَارٌ)

Ar. değerliler, çok önemli olanlar; büyükler; liderler, ileri gelenler; kocaman, büyük.

Tat. Arapçadaki anlamıyla kullanılmazken *gurur, kibirlenme* (KTTS 202) şeklinde anlamda kötüleşmeye uğramıştır.

komar (комар / قِمَارٌ)

Ar. kumar, bahis.

Tat. *kumar, bahis* anlamının yanında *güçlü istek; tutku, ihtiras, nefis* (TTS 159); *meşgul edici, çekici; açgözlü, muhteris* (KTTS 297) gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

korban (корбан / قُرْبَانٌ)

Ar. yaklaşmak, yakın olmak; Kurban.

Tat. *Kurban* anlamının yanında *bir şey uğruna kendisini feda eden; bir felakete uğrayan* (KTTS 298) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

kuvet (күәт / قُوَّةُ)

Ar. güç, kuvvet, şiddet; enerji.

Tat. *kuvvet*, *güç* anlamının yanında *santral kapasitesi* (TTS 178) anlamıyla anlam daralmasına uğramıştır.

labasa (лабаса / لَابِاسٌ)

Ar. önemli değil, zararı yok.

Tat. anlam değişimine uğrayarak *tasdik*, *inkar*, *soru*, *ümit*, *şüphe fonksiyonlu ki*, *ya, yani ile paralel bir edat* (TTS 208) olarak ve *elbette*, *ya*; *şüphesiz ki*; *değil mi ki* (KTTS 311) anlamlarında kullanılmaktadır.

layakıl (лаякыл / لَاعْقَلَانِيٌّ)

Ar. akıl dışı; akılsız.

Tat. Arapçadaki anlamı *çok sarhoş*, *ayakta duramayan* (TTS 206) şeklinde değişime uğramıştır.

legıyn (ләгыйнь / لَعِيْنٌ)

Ar. kovulmuş; lanetli, melun.

Tat. *lanetlenmiş*, *melun* anlamının yanında *nefret kazanmış*; *istenilmeyen* (KTTS 313) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

lem-mim (ләм-мим / لم)

Ar. lâm ve mim harfleri.

Tat. Arap alfabesinin bu iki harfi deyim şeklinde *hiçbir şey dememek* (TTS 209); *suspus* (KTTS 314) şeklinde bir anlam kazanmıştır.

lögat (лөгать / لُغَةٌ)

Ar. diller, lisanlar; şiveler, lehçeler; deyimler, kelimeler, ifadeler.

Tat. *kelimeler*, *ifadeler* anlamı *söz*, *kelime* şeklinde tekil olarak görülürken kelime, daha çok *sözlük*, *lügat* (TTS 209, KTTS 318) anlamlarında kullanılmaktadır. Bu şekilde bir kullanım Arapçada yoktur.

macara (мажара / مَاجِرِيَاتٌ)

Ar. olaylar, hadiseler.

Tat. kelime, anlam değişimine uğrayıp heyecan gerektiren olayları tanımlamak için *macera*, *serüven* ve anlamda kötüleşmeye uğrayıp *facia* (KTTS 319) anlamında kullanılmaktadır.

mal (мал / مَالٌ)

Ar. mal; servet.

Tat. *mülk*, *zenginlik*; *kıymetli olan veya faydalanılan eşya*, *mal* anlamlarının yanında kelimedede *dört ayaklı hayvan*, *evcil hayvanlar*, *davar*; *ticaret metaı* (KTTS 321) gibi anlamda daralma olmuştur.

meclës (мәҗлес / مَجْلِس)

Ar. oturlan yer; meclis, kurul, toplantı; mahkeme.

Tat. *toplantı, oturum; konuklar veya yemek için toplanma* anlamlarının yanında *piyeste perde, bölüm* (KTTS 329) şeklinde de kullanılmaktadır.

megne (мәҗнә / مَعْنَى)

Ar. mana, anlam; maksat, amaç, niyet; fikir, düşünce.

Tat. *anlam, mana, ifade, meram* anlamlarında kullanılmasının yanında *önem; derece* (KTTS 330) anlamlarında kullanılmaktadır; *megnelë: mühim* (TTS 220).

meḥabet (мәхабәт / مَهَابَةٌ)

Ar. korku; heybet, azamet; heybetlik; saygı, huşu.

Tat. kelime, *çarpıcı derecede güzel; büyük, ulu* (KTTS 331) gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

meḥdüm (мәхдүм / مَخْدُومٌ)

Ar. kendisine hizmet edilen, efendi; işyeri sahibi, patron.

Tat. kelime, *hürmete layık adam, hürmetli kimse; molla oğlu* (KTTS 331) şeklinde anlam değişikliğine uğramıştır.

meḥşer (мәхшәр / مَحْشَرٌ)

Ar. toplanma yeri, haşır yeri, haşır meydanı.

Tat. Arapçadaki manasıyla kullanılmasının yanında *maḥşer günü ve kargaşa* (KTTS 331) anlamında kullanılmaktadır.

mekal (мәкал / مَقَالَ)

Ar. söz, konuşma, laf; düşünce, fikir.

Tat. anlam daralmasına uğrayarak *deyim, atasözü* (KTTS 331; TTS 220) anlamında kullanılmaktadır.

meretebe (мәртәбә / مَرْتَبَةٌ)

Ar. rütbe, meretebe; derece, seviye; makam, mevki;

Tat. *meretebe, rütbe; mevki, hâl* anlamlarının yanında *defa, kere* anlamlarında da kullanılmaktadır (TTS 221, KTTS 333).

meslek (мәсләк / مَسْلَكٌ)

Ar. yol, geçit; yöntem, metot; davranış, tutum, tavır.

Tat. kelime, Arapçadaki anlamlarıyla görülmezken *meslek, iş; ruhî yön, mefkûre, fikir* (TTS 221) anlamıyla kullanılmaktadır; *meslektes: fikir ortağı, fikirdaş* (KTTS 333).

meslihet (مەслихەت / مَصْلِحَةٌ)

Ar. menfaat, fayda, yarar; idare, bölüm; iş.

Tat. anlam değişimine uğrayarak *tavsiye, öğüt* (TTS 221, KTTS 333) anlamında kullanılmaktadır.

misal (мисал / مِثَالٌ)

Ar. örnek, misal; model; ideal; ibret, ders; eş, denk; imaj, simge.

Tat. *misal, örnek* anlamlarının yanında *delil; alıştırma* (KTTS 345) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

mogciza (могжиза / مُعْجِزَةٌ)

Ar. aciz bırakan, karşılık vermeye imkân bırakmayan, mucize.

Tat. anlamda iyileşmeye uğrayarak *mucize, olağanüstü görünüş* (KTTS 346) şeklinde kullanılmıştır.

mögayın (мегаен / مُعَيِّنٌ)

Ar. belirli, kararlaştırılmış; tayin edilmiş; biraz, bir kısım.

Tat. *muayyen, belirli* anlamlarının yanında değişime uğrayarak *muhtemelen, galiba* (KTTS 350) anlamlarında kullanılmaktadır.

mönesebet (мөнәсәбәт / مُنَاسَبَةٌ)

Ar. uygunluk, elverişlilik; münasip olma; akrabalık, hısımlık; vesile, ilgi.

Tat. *münasebet, ilişki* anlamlarının yanında *bakış, görüş, tutum* (KTTS 351) gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

mörecegat (мөрәжәгатъ / مُرَاجَعَةٌ)

Ar. tekrar, yineleme; gözden geçirme; başvuru, müracaat, istek; işlem.

Tat. *müracaat, başvuru* anlamlarının yanında *hitap; rica* (KTTS 351) anlamlarında da kullanılmaktadır.

möstekıyl (мөстекыйль / مُسْتَقِيلٌ)

Ar. bağımsız, özerk, ayrı; şahsi, özel.

Tat. *müstakil, bağımsız* anlamlarının yanında *kendi gücüyle başarabilen; orijinal* (KTTS 351) gibi anlamlar kazanmıştır.

möşteriy (мөштәри / مُشْتَرِيٌ)

Ar. müşteri, alıcı, satın alan.

Tat. kelime, *gazete veya dergiye yazılan kimse, abone* (KTTS 351) şeklinde anlamda daralmaya uğramıştır.

mötevelliy (мөтәвәлли / مُتَوَلَّى)

Ar. görev, sorumluluk vb. üstlenen; sorumlu, mesul.

Tat. anlam daralmasına uğrayıp *mal mülk işleriyle ilgilenen kimse; mescit medrese işlerini yerine getiren kimse* (KTTS 351) anlamlarında kullanılmaktadır.

namus (намус / نَامُوسٌ)

Ar. pusu kurulan yer; kanun, şeriat; sırdaş; Cebrail (As.).

Tat. Arapçadaki anlamları görülmezken kelime, *namus, iffet; şan, şöhret* (KTTS 356, TTS 224) şeklinde anlam değişimine uğramıştır.

nökte (нөктә / نُكْتَةٌ)

Ar. nükte, latife, şaka; anekdot, ince konu, hassas detay.

Tat. anlam kötüleşmesine uğrayarak *dargınlık* (TTS 230) anlamıyla kullanılmaktadır.

nur (нур / نُورٌ)

Ar. ışık, ışın; aydınlık, parıltı; lamba.

Tat. *nur, ışık, ışın* anlamlarının yanında *radyasyon* (TTS 228) anlamında ve ek olarak çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır; *nurla-: radyasyonlamak; nurlanış: radyasyona maruz kalma* (TTS 228); *nurlı: güzel, güleç* (KTTS 361).

ravza (рауза / رَوْضَةٌ)

Ar. bahçe, yeşillik alan; göze hoş gelen dinlendirici yer.

Tat. anlam daralmasına uğrayarak *gül bahçesi*, değişime uğrayarak *Cennet bahçesi; kitaplarda bölüm, bap* (KTTS 385) şeklinde kullanılmaktadır.

reḥmet (рәхмәт / رَحْمَةٌ)

Ar. merhamet, acıma; bağışlama.

Tat. *merhamet* anlamının yanında *teşekkür* (KTTS 386, TTS 260) anlamında da kullanılmaktadır.

rigaye (ригая / رِغَايَةٌ)

Ar. koruma, himaye, muhafaza; bakım, gözetim; ilgi, dikkat.

Tat. Arapçadaki anlamlarıyla görülmezken *saygı, ehemmiyet; ağırlama* (KTTS 388) şeklinde anlam değişimine uğramıştır.

sabak (сабак / سَبَقٌ)

Ar. geçmek, önde olmak, geride bırakmak; öne geçmek.

Tat. Arapçadaki anlamları, Tatar Türkçesinde görülmezken *günlük ders konusu (malzemesi), ders; ibretlik tecrübe* (KTTS 391, TTS 261) şeklinde anlam değişimine uğramıştır.

sabır (сабыр / صَبْرٌ)

Ar. sabır, tahammül; sebat, metanet; sükunet, huzur.

Tat. kelime Arapçadaki *sabır* anlamının yanında *sabırlı, sakin* (KTTS 391) anlamında da kullanılmaktadır.

sabıy (сабый / صَبِيٌّ)

Ar. çocuk; çırak.

Tat. *küçük çocuk* anlamının yanında *çocukluk; çocukça* (KTTS 392) anlamlarında kullanılmaktadır.

safsata (сафсата / سَفْسَطَةٌ)

Ar. görünüşte doğru hakikatte yanlış kıyas.

Tat. Arapçadaki anlamının yanında *çok uzun ve gereksiz konuşma; yalan haber; hor gören konuşma* (KTTS 392) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

salavat (салават / صَلَوَاتٌ)

Ar. namazlar, dualar; Allah'ın rahmeti.

Tat. *namaz* anlamıyla kullanılmazken dua anlamı daralmaya uğrayarak *yolculuk için veya başarı için okunan hayır duası; "hakkında hayırlı olsun."* anlamlarında kullanılmış ve değişime uğrayarak *iş bitti; sözü uzatmaya gerek yok* (KTTS 395) şeklinde bir anlam kazanmıştır.

sedep (сәдәп / صَدَفٌ)

Ar. yan; uç; sedef.

Tat. *sedef* anlamının yanında anlam değişimine uğrayarak *küçük düğme* (TTS 284); *buton; inci* (KTTS 402) anlamlarında kullanılmaktadır.

sehife (сәхифә / صَحِيفَةٌ)

Ar. sayfa; kitap, gazete; yaprak.

Tat. *sayfa* anlamının yanında *ömrün bir dönemi* (KTTS 402) anlamında da kullanılmaktadır.

selamet (сәләмәт / سَلَامَةٌ)

Ar. emniyet, güvenlik; iyi durumda olma, tehlikesizlik; iyilik, doğruluk.

Tat. mastar şekliyle Tatar Türkçesinde kullanılmakla beraber *sağ salim, diri, sağlıklı* (KTTS 402) anlamlarında kullanılmaktadır.

seyër (сәер / سَيْرٌ)

Ar. yürüyüş, yürüme; hareket, kıvılda; ilerleme; gezi, seyahat; tavır.

Tat. Arapçadaki anlamları görülmezden *tuhaf* (TTS 284); *garip, acayip, ilginç* (KTTS 403) gibi kullanımlarla anlamda kötüleşmeye uğramıştır.

sıyffat (сыйфат / صِفَة)

Ar. sıfat, nitelik, vasıf, özellik; hâl, durum; ayırt edici özellik.

Tat. *özellik, nitelik* anlamlarının yanında anlam değişimine uğrayarak *kılık kıyafet* (KTTS 408); *kalite* (TTS 282) anlamlarında kullanılmaktadır.

soltanat (солтанат / سُلْطَنَات)

Ar. saltanat, sultanlık; sultanın ülkesi.

Tat. Arapçadaki *sultanlık* anlamı, *görmelilik; heybet* (KTTS 413) şeklinde değişime uğramıştır.

sönnet (сөннәт / سُنَّة)

Ar. izlenecek yol; sünnet; gelenek, adet; kanun.

Tat. kelime Tatar Türkçesinde erkek çocukları için uygulanan *sünnet* (TTS 287) için kullanılarak anlam değişimine uğramıştır.

suret (сурәт / صُورَة)

Ar. resim, suret, şekil, biçim; heykel; çeşit, tür; vasıf; nüsha, kopya; hâl, tavır.

Tat. Arapçadaki *suret, resim* anlamlarının yanında *kıyafet; imaj* (KTTS 422) anlamlarında kullanılmaktadır. Ek almış şekillerinde ise başka bir anlam değişimi mevcuttur; surette: (*gr.*) *eğer, ise* (TTS 280).

şemail (шәмаил / شَمَائِل)

Ar. ahlak, karakter, kişilik; özellikler.

Tat. anlam değişimine uğrayarak *bir nesnenin üç cephesini çizme; Mekke ve Medine resmi* (TTS 419); *duvara asılan ve etrafı dualarla süslü Mekke gibi kutsal yerlerin resmi* (KTTS 431) anlamlarında kullanılmaktadır.

şerik (шәрик / شَرِيك)

Ar. ortak, hissedar; pay sahibi; müttefik, yardımcı.

Tat. anlam daralmasına uğrayarak *şerik, birlikte okuyanlardan her biri* (TTS 419) anlamında kullanılmıştır.

şey (шәй / شَيْء)

Ar. şey, eşya, madde; nesne, bir şey.

Tat. *şey, nesne, konu* anlamları kullanılmakla beraber kelimenin Türkçe ek almış şekillerinde anlam değişmesi görülmektedir; *şeyle-*: *görür gibi olmak, sezmek, duyar gibi olmak, tahminen bilmek*; *şeylen-*: *görünür gibi olmak, sezilmek, belirlemek* (TTS 418, KTTS 431).

şigar (шигар / شِغَار)

Ar. işaret, alamet; nişan, parola.

Tat. Arapçadaki *şiar, parola* anlamlarının yanında *amaç* (KTTS 433) anlamında da kullanılmaktadır.

şik (шик / شِكْ)

Ar. şüphe, şek.

Tat. Arapçadaki anlamının yanında *kötü niyet; korkma, ürkme* (KTTS 433) anlamlarında kullanılmaktadır.

şikayet (шикаять / شِكَايَةٌ)

Ar. şikâyet.

Tat. *şikâyet* anlamının yanında kelime, daralmaya uğrayarak *şikâyet dilekçesi, dava; istinaf* (KTTS 433) anlamlarında da kullanılmaktadır.

şirbet (ширбәт / شَرِبَةٌ)

Ar. içiş; yudum; doz; bir içimlik su.

Tat. anlam daralmasına uğrayarak *meyve sularından hazırlanan içecek; meyve, kahve ve şekerli çikolatadan yapılan tatlı içecek* ve anlam değişimine uğrayarak *çiçek balı; tatlı, hoş* (KTTS 434) gibi anlamlar kazanmıştır.

tabak (табак / طَبَقَةٌ)

Ar. tabaka, kat, katman; kat (apartman); nesil, kuşak, sınıf; derece.

Tat. *tabaka, katman* anlamlarının yanında *yaprak, varak* (KTTS 439) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

tabiiyiy (табиғый / طَبِيعِيٌّ)

Ar. tabii, doğal; doğuştan, fitrî; normal, alışılmış; sıradan, tipik; fiziksel.

Tat. *tabii, doğal, insan yapımı olmayan* anlamlarının yanında anlam değişimine uğrayarak *tabii, elbette, doğru* (TTS 291); *yapmacık olmayan* (KTTS 440) şeklinde kullanılmaktadır.

talıyg (талиг / طَالِغٌ)

Ar. doğan, yükselen; talih, kısmet.

Tat. Arapçadaki *talih, baht* anlamlarının yanında kelime değişime uğrayarak *yaratılış, tabiat, huy* (KTTS 443) anlamlarında kullanılmaktadır.

tantana (тантана / طَنْطَنَةٌ)

Ar. tınlama, vızıltı; gürültü, patırtı.

Tat. Arapçadaki kullanımının anlam iyileşmesine uğraması sonucu *tören, merasim, alay; görkem, ihtişam* (TTS 446; KTTS 446) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

tarikât (тарикать / طَرِيقَةٌ)

Ar. yol, üslup, tarz; vesile, yaklaşım; mezhep, inanış; din; tarikat.

Tat. *inanış, tarikat* anlamlarının yanında *ruh olgunluğu* (TTS 299) anlamında da kullanılmaktadır.

tayfa (тайфа / طَائِفَةٌ)

Ar. taife, topluluk, grup; dini grup, mezhep; sınıf, tür; kısım, bölüm, parça.

Tat. kelime belli bir işte hizmet eden *tayfa*, *mürettebat* anlamında kullanılarak Arapçadaki topluluk, grup anlamında daralmaya uğramıştır.

tayyar (тайяр / طَيَّارٌ)

Ar. uçan, uçucu; pilot.

Tat. kelime, değişime uğrayarak *daima hazır olan, itaat eden* (KTTS 455) anlamında kullanılmaktadır.

teciyt (тәҗвйт / تَجْوِيْتُ)

Ar. iyi ve güzel yapmak; düzeltmek; Kur'an'ı kurallarına göre okumak.

Tat. *Kur'an'ı kurallarına göre okumak* anlamı daralmaya uğrayarak *Kur'an'ı usulünce ve güzel okumayı öğreten kitap; teravih namazlarında Kur'an okuma, hatim indirme* (KTTS 456) anlamlarında kullanılmaktadır.

tegayën (тәгаен / تَغْيِينٌ)

Ar. belirleme, kararlaştırma; atama; tahsis etme; açıklama.

Tat. *atama, görevlendirme* anlamının yanında değişime uğrayarak *tam, bütün, mükemmel* anlamlarında kullanılmaktadır.

teglimat (тәғлимат / تَغْلِيمَاتٌ)

Ar. talimatlar, emirler, duyurular.

Tat. *nazariye, teori* (TTS 337); *öğreti, doktrin* (KTTS 457) şeklinde anlam değişimine uğramıştır.

teharet (тәһарәт / ظَهَارَةٌ)

Ar. temizlik, taharet; arılık, saflık; iffet; kusursuzluk.

Tat. *temizlik, taharet* anlamının yanında *abdest alma, gusül abdesti* (KTTS 457, TTS 343) anlamında kullanılmaktadır.

taһil (таһил / تَحْلِيْلٌ)

Ar. yeminden kurtulmak için ödenen kefaret; helal kılma, temize çıkarma.

Tat. kelime, Tatar Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak *yeni bir şey alındığında kutlamak için yiyip içme, ıslatma* (TTS 302) şeklinde kullanılmaktadır.

tekdiym (тәкьдим / تَقْدِيْمٌ)

Ar. takdim, sunma, arz etme; ön söz, giriş; tarif, tanıtım; öne alma.

Tat. *sunma, takdim* anlamlarının yanında *teklif; öğüt; salık, tavsiye* (KTTS 458) anlamlarında da kullanılmaktadır.

tekdiyr (тәкъдир / تَقْدِيرُ)

Ar. takdir, tahmin; değerlendirme; beklenti; itibar, saygı; derece, not.

Tat. *takdir, kader; değerlendirme* anlamlarının yanında *ecel* (KTTS 458) anlamında da kullanılmaktadır.

temsiiyl (тәмсил / تَمْسِيلُ)

Ar. resmetmek, heykelini yapmak; oyun vb. sahneye koymak; simgelemek; örnek göstermek; rol yapmak; karşılaştırmak, benzetmek.

Tat. *benzetmek, benzeştirmek; temsil* anlamlarıyla kullanılmakla beraber *masal* (KTTS 459) anlamlarında da kullanılmaktadır.

tenefës (тәнәфес / تَنْفُسُ)

Ar. solunum, teneffüs; nefes alma.

Tat. *ara, mola, soluklanma, dinlenme, duraklama* (KTTS 459) şeklinde mecaz kullanımla değişime uğramıştır.

tercëmei hël (тәржемәи хәл / تَرْجَمَةُ حَالٍ)

Ar. tercüme: çevirme, açıklama, biyografi, hayat hikayesi; hâl: durum, içinde bulunulan zaman anlamına gelmektedir.

Tat. Arapçada tercüme tek başına *hayat hikâyesi, biyografi* anlamına gelmektedir. Tatar Türkçesinde ise *hâl* kelimesiyle birleşerek Farsça tamlama şeklinde *hayat hikâyesi, biyografi* (KTTS 460) anlamlarında kullanılmaktadır. Bu tamlama şekliyle Arapçada kullanılmaz.

tertiyp (тәртип / تَرْتِيبُ)

Ar. düzenleme, hazırlama, sıraya koyma; düzen, rütbe, kademe; hazırlama; oluşturma.

Tat. *tertip, düzen, nizam, sıra* anlamlarının yanında anlam değişimine uğrayıp *asayiş; disiplin, ciddiyet* (KTTS 461) anlamlarında kullanılmaktadır.

tevekkel (тәвәккәл / تَوَكَّلُ)

Ar. güven, itimat; tevekkül.

Tat. *kendine güven, tevekkül* anlamlarının yanında *kararlı, azimli; büyük cesaret* (KTTS 461) anlamlarında kullanılmaktadır.

tevfiyk (тәүфыйк / تَوْفِيْقُ)

Ar. uzlaştırma, barıştırmaya; uydurma; Allah'ın nasip ettiği başarı; şans, talih.

Tat. anlam değişimine uğrayarak *edep* (TTS 342); *terbiyelilik, mazbutluk, edepli olma* (KTTS 461) anlamlarında kullanılmaktadır.

vafa (вафа / وَفَاءُ)

Ar. sadakat, samimiyet, bağlılık; söz, adak vb. tutma, yerine getirme, ödeme; uygulama.

Tat. *vefa*, *verilen sözde durma* anlamlarının yanında *doğruluk* (KTTS 537) anlamında da kullanılmaktadır.

vakıt (вакыт / وَقْتُتْ)

Ar. vakit, zaman, süre, mühlet; saat, an; mevsim.

Tat. kaynak dildeki anlamlarının yanında *ürün alma sezonu; mektup, şiir vb. için yazılma tarihi* gibi kullanımlarla anlamda daralma olmuştur (KTTS 537).

vayım (ваем / وَخِيْمٌ)

Ar. sağlıksız, sağlığa zararlı; tehlikeli, kötü, zararlı; hazmı zor; sonucu kötü.

Tat. Arapçadaki anlamları görülmezken kelime, anlam değişimine uğrayarak *kaygı* (TTS 67), *endişe*, *gam tasa* (KTTS 539) anlamlarında kullanılmaktadır.

vegde (вэгьдә / وَغْدٌ)

Ar. söz, vaat, vadetme; tehdit etmek; ümit vermek.

Tat. *vaat*, söz anlamlarının yanında *ant*, *yemin*; *sözleşme*; *gençler arasında sözlenme*, *nişan*; *işin yapılması için tanınan süre*, *vade* (KTTS 540, TTS 70) anlamlarında kullanılmaktadır.

vehşi (вәхши / وَحْشٌ)

Ar. yabani hayvan; canavar, ucube; ıssız, yaban, tenha.

Tat. *yabani*, *vahşi* anlamının yanında *zalim* (KTTS 71) anlamında kullanılmaktadır.

yasin (ясин / يُسٌ)

Ar. Kur'an'ın 36. suresi, Yasin suresi.

Tat. sure isminin yanında *dua* anlamında kullanılarak anlam genişlemesine uğramıştır. Yasin çık-: *ölüm döşeğindeki kişiye dua okumak*; *bitirmek*, *"ruhuna Fatih okumak."* (KTTS 562).

zahir (захир / ظَاهِرٌ)

Ar. açık, net, belli; görünen, görüntü; dış, dış yüzey.

Tat. *görünür*, *zahir*, *açık*, *belli*, *meydanda* anlamlarının yanında *elbette*, *şüphesiz* (KTTS 599) anlamlarında zarf olmuştur.

zarar (зарар / ضَرَرٌ)

Ar. zarar, ziyan, hasar, kayıp; eziyet, kötülük; hastalık, özür.

Tat. *zarar*, *ziyan*, *hasar*, *kayıp* anlamlarının yanında *kaza* (KTTS 600) anlamında da kullanılmaktadır.

zat (зат / ذَاتُ)

Ar. sahip; kendi, kişi, zat, kişilik; esas, öz, cevher.

Tat. Arapçadaki *şey*; *kimse*; *kök*, *nesep* anlamlarının yanında kelime asıl değişim ek alarak türemiş şekillerinde olmuştur; zatlı: *kaliteli* (TTS 98); *asil*; *terbiyeli*, (KTTS 600); zatsız: *kalitesiz*, *görgüsüz* (TTS 98); *soylu nesilden olmayan* (KTTS 601).

zegıyf (загыйфъ / ضَعِيفٌ)

Ar. zayıf, güçsüz, dayanıksız; cılız; alçak (ses); aciz; durgun, kesat; hasta.

Tat. *hasta*, *güçsüz*, *zayıf* (ses veya ışık) anlamlarının yanında *garip*, *tuhaf kişi*; *zayıf ve güçsüz büyümüş*; *kötü*, *yetersiz* (KTTS 601) anlamlarında kullanılmaktadır.

zeħmet (зэхмәт / زَحْمَةٌ)

Ar. sıkışıklık, kalabalık, izdiham.

Tat. anlam değişimine uğrayarak *sıkıntı*, *zahmet*, *zorluk*; *zarar* (KTTS 601); *hastalık* (TTS 100) anlamlarında kullanılmaktadır.

ziya (зыя / ضِيَاءٌ)

Ar. ışık, parıltı; parlaklık.

Tat. *ışık*, *nur* anlamlarının yanında *bilim*, *marifet* (KTTS 602) şeklinde mecaz anlam kazanmıştır.

zirat (зират / زِيَارَاتٌ)

Ar. ziyaretler, görmeye gitmeler.

Tat. kelime Tatar Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak *kabir*, *mezarlık* (TTS 99; KTTS 602) anlamında kullanılmaktadır.

Sonuç

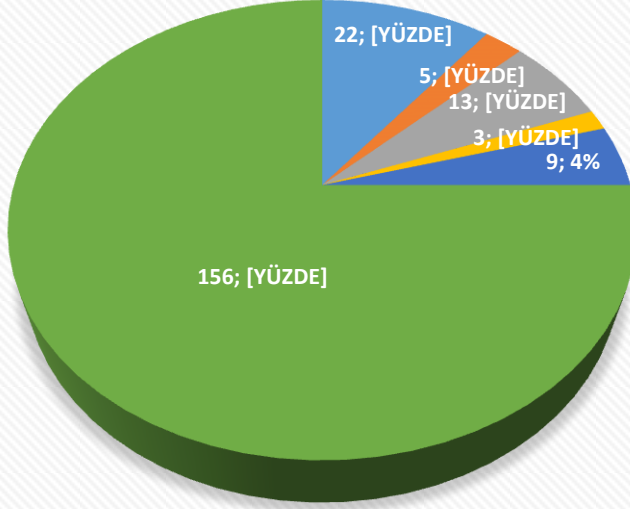
Kuzeybatı Türk lehçelerinden olan Tatar Türkçesinin söz varlığını aydınlatılabilmek adına alıntı kelimelerin şekil ve anlam bakımından ele alınıp değerlendirilmesi son derece önemlidir. Çünkü başka dilden alınan kelimelerin bazıları bu dilde kaynak dildeki anlamıyla kullanılmamaktadır. Bunlar, Tatarların sosyal ve edebi yapılarına ve psikolojilerine göre yeniden anlam kazanır veya anlamının kapsamında değişimler meydana gelir. Böylece alıntı kelimeler bazen şekil olarak Türkçeleştirilir bazen de anlam açısından farklılık arz edebilir. İslam'ın etkisiyle bütün Türk toplulukları az çok Arapçadan etkilenmişlerdir. Fakat Arapçadan alıntı kelimelerin tüm Türk topluluklarında aynı anlamda kullanılmaması aralarında söz varlığı açısından da birtakım

farklılıkların oluşmasına neden olabilmektedir. Söz konusu farklılıkların belirlenmesi, kaynak dille Türk lehçeleri arasındaki anlam değişimlerinin aydınlatılmasıyla sağlanabilmektedir. Bu bağlamda Tatar Türkçesindeki Arapça alıntı kelimelerin geçirmiş olduğu değişimler çalışmada ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve bunun neticesinde aşağıdaki istatistiksel bilgiler elde edilmiştir.

Çalışmada Tatar Türkçesi üzerine yazılmış sözlükler yardımıyla bu dile yerleşmiş Arapça kelimeler tespit edilip bunlardan anlam değişimi geçirenler üzerine incelemelerde bulunuldu. Sözlüklerde toplam 889 adet Arapça kelime tespit edildi (bu sayı, madde başları fazla olan başka Tatarca sözlüklerde daha fazla olabilir). Bu 889 kelimenin 208'inde anlam değişimi olduğu ve 208 kelimenin de 22'sinde anlam daralması, 5'inde anlam genişlemesi, 13'ünde anlam kötüleşmesi, 9'unda anlam iyileşmesi, 3'ünde anlamda hem daralma hem de kötüleşme; geriye kalan 156 kelimedede ise sadece anlam değişimi tespit edildi.

Kelimelerin anlam değişimleri ve bu değişimlerin türleri tespit edilip açıklamalarla verildikten sonra bu kelimelerin Tatar Türkçesindeki toplam Arapça alıntı kelimelere oranlarını vermek, söz varlığının daha sağlam verilerle değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda yararlandığımız iki sözlüğü taramamız neticesinde Tatar Türkçesinde tespit ettiğimiz 889 Arapça alıntı kelimenin 208'inde anlam değişimi tespit edildi. Bu da anlam değişimi geçiren Arapça alıntı kelimelerin toplam Arapça alıntı kelimelerin %23,39'una denk geldiğini göstermektedir. Yani kaynak dilden alınan kelimelerin yaklaşık 1/4'ü anlam değişimi geçirmiştir. Bu anlam değişimlerinin %11'inde anlam daralması; %2'sinde anlam genişlemesi; %6'sında anlam kötüleşmesi; %4'ünde anlam iyileşmesi ve %2'sinde ise hem anlam daralması hem de kötüleşmesi meydana gelmiştir. Geriye kalan 156 kelimedede ise sadece anlam değişimi olmuştur. Bu da anlam değişimine uğramış toplam Arapça alıntılarının %75'ine denk gelmektedir. Buradan da anlaşılıyor ki Tatarlar, anlam değişimlerinde Arapça alıntılarının anlamını daraltmak, genişletmek veya olumlu, olumsuz bir anlam vermek yerine daha çok kelimeye başka bir anlam yüklemeyi tercih etmişlerdir. Anlam değişimleri başlığı altında ise en fazla paya sahip olan anlam daralmasıdır.

Tatar Türkçesinde Anlam Değişimine Uğramış Arapça Kökenli Kelimelerin Sayı ve Oranları

■ Anlam Daralması	■ Anlam Genişlemesi
■ Anlam Kötüleşmesi	■ Anlam Daralması+Kötüleşmesi
■ Anlam İyileşmesi	■ Anlam Değişimi

KAYNAKÇA

- 📖 Aksan, D. (2009). Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim. III. Cilt. Ankara: TDK.
- 📖 Alkaya, E. (2012). Sibiryaya Tatar Türkçesiyle Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Benzerlikler Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 7 (4), 275-295.
- 📖 Buran, A., & Alkaya, E. (2007). Çağdaş Türk Lehçeleri. Ankara: Akçağ.
- 📖 Ganiyev, F., Ahmetyanov, R. & Açıkğöz, H. (1997). Tatarca -Türkçe Sözlük (Tatarça -Türökçe Sözlük). Kazan-Moskova: İnsan.
- 📖 Kadir, G. (2013). Arapça - Türkçe Sözlük. İstanbul: Mektep.
- 📖 Kanar, M. (2009). Arapça -Türkçe Sözlük. İstanbul: Say.
- 📖 Kanar, M. (2015). Farsça -Türkçe Sözlük. İstanbul: Say.
- 📖 Karanlı, İ. (2013). Yeni Sözlük: Arapça -Türkçe. İstanbul: Ensar.
- 📖 Kerimoğlu, C. (2010). Tatar Bilmecelerindeki Arapça, Farsça ve Rusça Alıntılar Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*, Güz (27), 191-215.
- 📖 Öner, M. (2015). Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü. Ankara: TDK.
- 📖 Üstüner, A. (2017). Türkçenin Tarihi Gelişmesi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.